

Hovedtrækkene i de danske dialekter

INGE LISE PEDERSEN

Der har været dialekter i Danmark næsten lige så længe som området har været beboet. Det kan vi påstå fordi erfaringen viser at der altid opstår grupper og dermed variation i adfærd, også sproglig adfærd, hvor mennesker slår sig ned. Og efter en vis tid og med et område af en størrelse som Danmark, kan vi være helt sikre på at der har været dialektforskelle i hele den historiske tid og noget mere. Det er blot umuligt at sige noget om dem for de første mange hundrede års vedkommende da der ganske mangler kilder. Og de ældste kilder vi har i form af runeindskrifter er så kortfattede og så stiliserede at vi ikke kan regne med at de afspejler det talte sprog, og slet ikke det dagligdags talesprog.

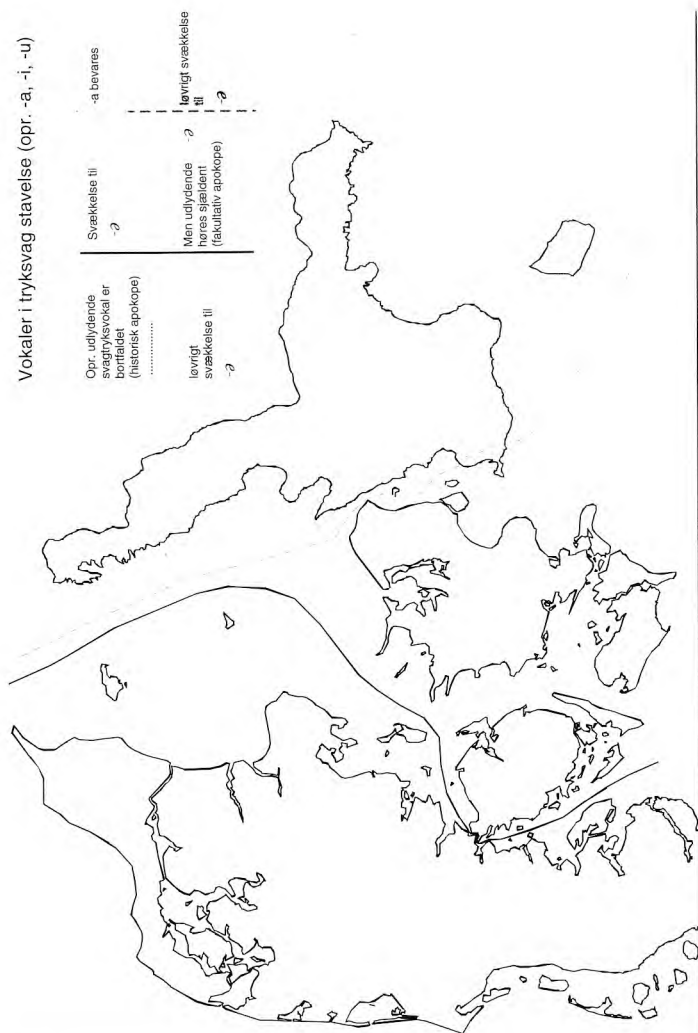
1. HVAD VED VI OM DE DANSKE DIALEKTER FØR DIALEKTOLOGERNE BEGYNDTE AT OPTEGNE?

De middelalderlige håndskrifter kan dog fortælle noget om datidens dialektforskelle, selvom disse håndskrifter heller ikke er gengivelser af det daglige talesprog i de forskellige hjørner af Danmark, den slags oplysninger kommer kun med ved et slumptræf. Sådan forholder det sig næsten helt op til den tid da der opstår en egentlig dialektforskning, dvs. til midt i 1800-tallet.

DIALEKTERNE I MIDDELALDEREN

En af de dialektforskelle der er bevidnet tidligt er den forskel mellem *-a*, *-ø* og *svind* af vokal i trykssvage endelsesstavelser (kort *i*),

Vokaler i tryksvag stavelse (opr. -a, -i, -u)

KORT I

som deler det danske sprogområde i tre dialektområder. Denne forskel slår igennem allerede i lovhåndskrifterne fra omkring 1300 hvor der i Skånske Kirkelov står *kirkia*, men i den sjællandske *kirkæ*, og mens der i Skånske Lov står *hōra*, *kuna*, *taka* 'høre, kone, tage', står der i Sjællandske Lov *høræ*, *kunæ*, *takæ*, og *frugh*, *klæth* eller *klæthæ*, *sigh* 'frue, klæde, sige' i Flensborg Stadsret.

Man kan også på dette tidspunkt finde skriveformer der viser at p, t og k efter vokal er svækket til b, d, g eller yderligere, og eksempler på skriveformer som *uloflika* 'ulovlige' der tyder på at logh udtales med diftong og dermed falder sammen med *lof* 'lov, pris', ligesom skriveformen *wæth* for *wægh* tyder på at begge er blevet udtalt *væj*. Svækkelserne af disse lyde er mest vidtgående på øerne. I forlyd svinder h foran j og v (*ialpa* for 'hjælpe'), og det lange a bliver rundet til å, fx i *blå*, *gås* og skrives med aa, undertiden med o. Vi kan dog endnu ikke tegne egentlige dialektkort over disse lydændringer.

I 1400-tallet finder vi i skånsk skriveformer som *fonga* 'fange' der viser rounding af ang og *finges* 'findes' der tyder på at nn, nd efter høje vokaler er blevet udtalt *ŋ*. I sjællandsk er svækkelsen af de gamle klusiler gået videre, og i jysk kan findes former som *hyff*, *øwen* 'høj, øjne', og som *bodh*, *fogh* 'bud, fugl', svarende til moderne former med å vest for Store Bælt, mens østdansk har u eller øw i disse ord. De gamle lange vokaler er ofte diftongeret *bøy*, *gwos*, *diel* 'by, gods, del'. Blot for at nævne nogle få dialektale karakteristika som røbes i en del af håndskrifterne fra denne tid.

DIALEKTERNE 1550-1800

Efter 1550 stiger antallet af skriftlige kilder kolossalt, og det giver alt andet lige flere muligheder for at der også smutter nogle dialektale former med hos de mindre rutinerede skrivere, og dem er der mange flere af i denne periode, hvor kendskabet til skrift er udbredt

til en betydeligt større del af befolkningen. Det gælder dog stadig at mange af de dialektformer vi støder på er smuttere, resultat af et øjeblikks manglende koncentration, eller af at skriveren ikke kender den mere almengyldige form af et ord og derfor skriver den dialektale form. I breve tillades større variation i skrivemåden, og der dukker en del dialektformer op. Christian IV kan således skrive *siet*, *skou*, *hoffmestringen* 'set, sko, hofmesterinden' med henholdsvis diftongering af lang vokal og en gengivelse af nd der forudsætter nasalen udtalt som *ŋ* eller *ɲ*. Og Christian IV's datter Leonora Christine skriver *worren* for 'været', og de skriver begge præsens participium med -es.

Også i lokale dokumenter som retsprotokollerne fra herredstingene, tingbøgerne, kan findes mange dialektformer. I en lang periode i 1600-tallet var skriveren af tingbogen for Sokkelund herred tæt ved København københavner, og ud fra hans skriveformer kan udledes at det bløde d i 1600-tallet stod meget svagt i København. Ligesom man fra andre dokumenter kan slutte at københavnsk allerede i 1500-tallet havde det samme genussystem som moderne rigsdansk, idet københavnerne ikke skelner mellem hankøn og hunkøn.

Mange af de dialekttræk som kendes fra en senere tid er altså gamle. Det er imidlertid sjældent at vi har så mange oplysninger om dem at vi kan sige noget nøjagtigt om hvilke dele af landet de kendes og bruges i, og i en del tilfælde ser det ud til at de har en anden udbredelse end det var tilfældet da man begyndte at tegne egentlige dialektkort omkring 1900.

Før den tid var det især dialekternes særlige ordforråd man interesserede sig for, og der foregår i flere omgange i 1700-tallet en indsamling af 'provinsielle ord'.

En mere systematisk undersøgelse af den lydlige og grammatiske variation begynder som nævnt først midt i 1800-tallet.

2. DIALEKTOLOGERNES DIALEKTER: DANSKE DIALEKTER 1800-1950

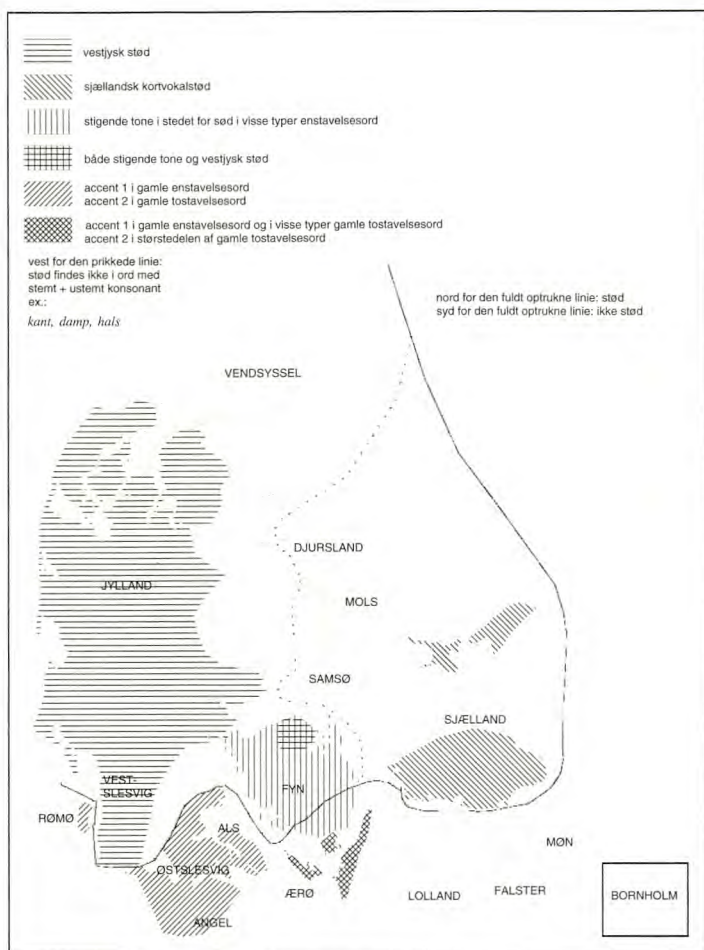
I 1800-tallet blev dialektologien professionaliseret, og i 1850'erne begyndte K.J. Lyngby at udvikle en egentlig videnskabelig dialektologi i Danmark. Han skabte en lydskrift og begyndte at optegne jyske dialekter, og i løbet af de næste 100 år blev de danske dialekter beskrevet, først og fremmest mht til lydforhold, bøjning og ordforråd. Det skete på grundlag af systematiske optegnelser, senere også grammofon- og båndoptagelser med dialekttalende, hvoraf flertallet var født i perioden 1850-1900.

Tredelingen af dialekterne opretholdes (kort 1): jysk er karakteriseret ved at den afsluttende tryksvage vokal er svundet (kaldet apokope, dvs. afskæring), i ømålene kan den udtales, og i bornholmsk kan der ved siden af *-ə* også forekomme *-a*. Fuldstændigt svind af *-ə* fører ikke altid til at oprindelige en- og tostavellesord falder sammen, forlængelse af foregående vokal i det oprindelige tostavellesord eller en særlig tonegang kan adskille det fra det oprindelige enstavellesord.

STØD OG ORDTONER

Stødet som er så karakteristisk for rigsdansk findes også i flertallet af de danske dialekter, om end det ikke altid forekommer i de samme ordtyper som i rigsdansk. Det er formentlig gammelt, men da det ikke udtrykkes direkte i skriften, ved vi ikke ordentlig besked om hvilke ord der har stød før i 1700-tallet, da de første beskrivelser af dansk med markering af stød og vokallængde blev udarbejdet; og dybere indsigt får vi ikke før dialektologerne kommer i gang med deres arbejde.

De sydligste danske dialekter har ikke stød (se kort 2). I den vestlige del af det stødløse område findes der til gengæld ordtoner.

KORT 2. Stød og ordtone

I den østlige del af Sønderjylland bruger man ordtoner, tonale accenter, efter svensk-norsk mønster, hvis hovedfunktion er at adskille gamle enstavelsesord fra gamle tostavelsesord ved hjælp af tonegangen. Ental og flertal af ordet *hus* udtales begge som *hurs*, med forskellig tonebevægelse, med accent 1 når det er entalsformen *hus*, men accent 2 i flertalsformen *huse*.

På de sydfynske øer har man også ordtoner, formentlig med samme oprindelse, men efter lidt mere indviklede regler, idet vokallængden også spiller ind. Da der ikke er apokope i dette område fungerer accenterne især betydningsadskillende i tostavelsesord, idet de oprindelige enstavelsesord som præsensformer eller bestemt form af enstavet substantiv har accent 1 *ˈteɡɹ* '(jeg) tigger', men fx afledning på -er har accent 2 *ˈteɡɹ* '(en) tigger'.

STØD OG ORDTONER PÅ FYN

På størstedelen af Fyn er der stød, men ikke i samme udstrækning som rigsdansk. Dertil kommer at de stød der faktisk er i fynsk (kun sydfynsk er helt stødløst) er mere karakteriseret ved tonegangen end ved det dynamiske forløb. Det gælder ikke mindst moderne fynsk.

For det første er der ikke stød på ord af typen *damp*, *kant*, *bank*, *hjælp*, *salt*, *folk*. Dernæst er der flere typer enstavelsesord med høj vokal som i stedet for stød udtales med en stigende tone i et større eller mindre område. Hvad angår typerne *bi*, *by*, *klud*, *kniv*, *gris*, *lys*, *hus* er der stigende tone over hele Fyn. Ord som *fil*, *syl*, *sul*, *fin*, *Fyn*, *hund* har kun stød i de to vestligste herreder, mens typerne *so* og *sol* har stød i hele det vestfynske område, og ord som *pind*, *brønd*, *lyng*, *dreng* og flere andre kun har stigende tone i et lille sydøstfynsk område omkring Nyborg. Dette område er den stigende tones kerneområde hvor den bruges i maksimalt omfang, mens stød følgelig forekommer ret sjældent.

Man skal ikke lade sig forlede af de karakteristiske stigende toner til at betragte fynsk som et tonesprog som svensk-norsk og østslesvigsk. Stigende tone på Fyn må snarest betragtes som en rent tonal realisation af stødaccenten. De stigende eller højtliggende toner (ofte med interval svarende til en lille tert) præger imidlertid sætningsintonationen som helhed, og bidrager til at gøre den mere livlig og syngende end mange andre steder.

I de ældre dialekter kunne man også visse steder på Vestfyn høre stødet udtalt nærmest som en konsonant, en slags *k* eller *g*: *nyk* 'ny', *siwg* 'syv', og på Nordfyn optrådte et nyudviklet stød i tostavelsesord med dobbelt klusil: *hå'bə* 'hoppe', *ta'gə* 'takke'.

JYSKE STØDFORHOLD

De fleste jyske dialekter har stød, men ligesom på Fyn ikke stød på ord som hjælp, hals, folk, kamp, kant (dvs. med kort vokal + stemt + ustemt konsonant), vej og skov. I vestjysk og nord for Limfjorden begrænses stødforekomsten også af at enstavede ord med lang høj vokal har udviklet en ekstra konsonant, der kan lyde som *f* eller *k*. Ord med langt *i* som *bi* udtales *bijf* i Vendsyssel, en bil hedder *bijkl* på Mors og i Vestjylland, 'ud' hedder *uk* og 'hus' *hugs*. Dette fænomen benævnes klusilspring eller klusilparasit, og optræder i Nordvestjylland også i ord med *e*, *ø* og *o* (*sejk*, *køjkə*, *bow-kə* for 'se, køer, bord').

VESTJYSK STØD

Mens det almindelige rigsdanske stød altså ikke er helt så hyppigt i jysk som i rigsdansk, optræder der til gengæld i Vestjylland et nyudviklet stød på kort vokal foran *pp*, *tt*, *kk* og kombinationer af *l*, *m*, *n*, *ng*, *r* og *p*, *t*, *k* i gamle tostavelsesord som på grund af apokopen er blevet enstavede dvs. *hå'p*, *ha't*, *sdå'k*, *hjæl'p*, *kam'p*, *kan't*, *tæŋ'k* for 'hoppe, hatte, stokke, hjælpe, kampe, kante, tænke'.

På Sjælland har det rigsdanske stød sin maksimale udbredelse. Dels er den lange vokal (og dermed stødet) bevaret i pronominer som *du* og *de*, og der er også stød på andetleddet i sammensætninger som *friskole*, *børnehave*, *havebænke*. Øst- og sydvestsjællandsk kan også have stød på den korte vokal i ord som *faster*, *fætter*, *tøffel*, og på bestemt form af ord som *hop*, *kit*, *byg*, *puf*, *hest*, *kusk*. Det sjællandske stød på kort vokal fungerer ikke som det vestjyske stød: Tostavelserformer på *-ə* som *hoppe*, *katte*, *sække* har ikke stød på sjællandsk, med mindre de indgår i sammensætninger: *ˈfølhåbə*, *ˈawkaˈdə*, *ˈplasdigsæˈgə* ‘føllhoppe, abekatte, plastiksække’.

De sjællandske stød er en udvidelse af det rigsdanske støds funktionsområde, ikke et nyt stød til markering af en helt anden ordtype.

LANGE VOKALER OG DIFTONGER

Flertallet af de danske dialekter har diftonger svarende til lange høje og mellemhøje vokaler.

Høje vokaler har altid samme type diftongering, nemlig lukkende diftonger som *fijnə*, *fejənə* ‘fine’, *syjnə*, *søjənə* ‘syne’, *luwnə*, *lywnə* ‘lune’.

De mellemhøje vokaler i rigsdansk korresponderer typisk med åbende diftonger i dialekterne, fx *siˈə* ‘se’, *syˈə* ‘sø’. Bagtungevokalerne har udviklet sig forskelligt i jysk og øsmål. På øerne følger langt *o* de høje vokaler, ‘so’ hedder *sow* mens langt *å* er blevet diftongeret til *suˈə* ‘så’. I størstedelen af Jylland bliver langt *o* udtalt med lukkende diftong i udlyd *sow*, men med åbende diftong i indlyd *kuən* ‘kone’.

Der er dog to områder der har en anden udvikling. På Vestfyn bruger man kun lukkende diftonger, principielt af samme type som ved de høje vokaler, det hedder *sowlə* ‘sole’, dvs. *svale*, og *såwla* ‘såler’. I vestjysk er der snarest tale om triftonger, dvs. til langt *e*, *ø* svarer *æjə*, *øjə*, til langt *o* *owə*.

Den linje der kan trækkes skråt ned gennem Jylland (kort 7) som afgrænser et vestligt område med foranstillet bestemt kendeord fra resten af Danmark (og Norden) blev for ca. 100 år siden af sprogforskeren P.K.Thorsen kaldt "den berømteste dialektgrænse i Danmark". Den har været både berømt og berygtet, fordi den i 1800-tallet blev brugt af den tyske sprogforsker Jacob Grimm som argument for at de jyske dialekter ikke var danske, men hørte til det tyske sprogområde (og så mente han i øvrigt at man skulle lægge dette til grund for en grænserevision; Jylland burde høre til Tyskland).

Når man kan have en så markant dialektgrænse gående midt gennem et sprogsamfund som det danske, hænger det sammen med at brugen af bestemt artikel, eller rettere: det at artiklen gør fast til det ord den bestemmer, er noget relativt ungt, dvs. det er sket i middelalderen. Da var det danske rige en relativt fasttømret stat, men den sproglige variation var efter alt at dømme stor. Så stor at artiklen ikke udviklede sig på samme måde i hele riget.

I det jyske område er der et vist sammenfald mellem artikelgrænsen og grænsen mellem det østjyske område med to køn (som i rigsdansk) og det vestjyske område, hvor man ikke skelner mellem køn ved hjælp af artikler, den foranstillede bestemte artikel er altid *a*, men man henviser til ting der kan tælles med pronominet *den*, og med *det* når der er tale om en stofangivelse: "det er da en stor hus, den har du givet mange penge for," men: "det er noget god kaffe, det kan du godt være bekendt at servere."

GENNEMGANG AF EN RÆKKE

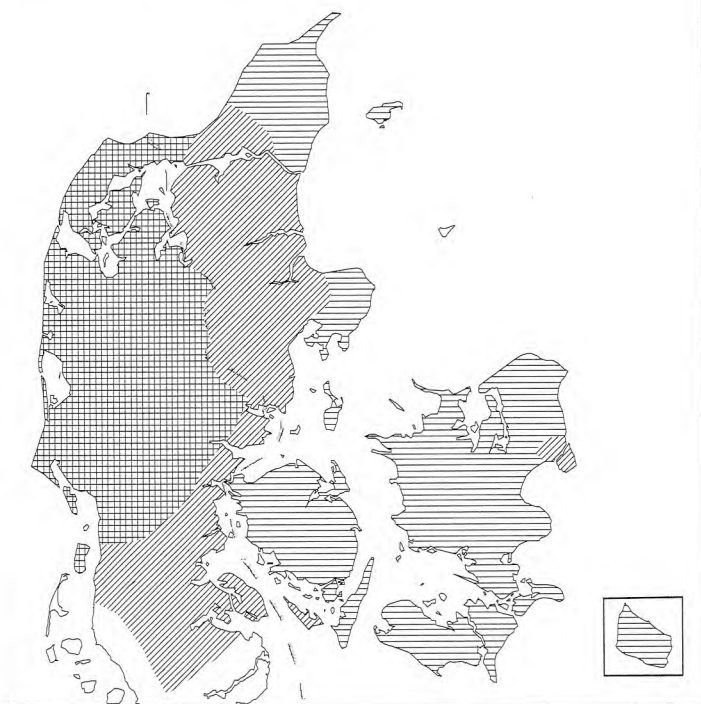
DIALEKTER MED KORTE TEKSTER TIL ILLUSTRATION

Teksterne er lydkrevet med en forenklet udgave af Danias lydskrift, for at gøre dem lettere læselige. De er hentet dels fra *Danske Dialekttekster* bd. 1-5, dels fra de tekster vi bruger til undervisning

- 3 køn
- 2 køn - fælleskøn og intetkøn
- 2 køn efter vestjyske regler

den bestemte artikel er:

foranstillet ☐ efterstillet

KORT 7. Grammatiske køn og den bestemte artikel

på Institut for Dansk Dialektforskning. Den anvendte lydskrift kan variere noget, og den variation der eventuelt forekommer i talernes dialekt er heller ikke undertrykt, så der kan optræde forskellige former af samme ord i samme tekst.

BORNHOLMSK

Efter at Skåne blev svensk i 1658 har Bornholm været ene om at repræsentere det østdanske dialektområde.

Bornholmsk er ret ensartet på hele øen, kun dialekten i Rønne skiller sig tydeligt ud.

Tekst fra Gudhjem, Louis Kofoed.

*å nå ja 'så kām te ʃøvən'ha:wn så 'sø: ja da lō 'sto:ra 'feska:hawð
å di kåstə 'fæ:m,åtrøs: 'ö:ra 'styʃ:əð åja hað:ə 'fi:nər 'fesk gōwnəs
'jem:a ja 'ko:ntə 'sæl'a et 'poŋ: // å så 'hawsər ja dər 'sā:ð et på:r
'feskər,kon:ər å 'di sō:ldə vest 'w:l / så 'spo:rə ja dām fə 'faws 'ʃyʃ:
fə 'nysdər,i:he:ðs 'ʃyʃ: va 'kåstər 'w:liŋ 'dæ:r i 'dā: / va kām:ər 'de: i
'groŋiŋ 'daj 've: 'sā: hon / 'dū: jo 'sæl 'feskara / så de 'tæ:ŋtə ja
'hon ko jo 'se: 'alså ja va 'feskara //*

Og når jeg så kom til København så jeg der lå store fiskehoveder og de kostede 65 øre stykket og jeg havde fin fisk gående hjemme jeg kunne ikke sælge et pund. Og så husker jeg der sad et par fiskerkoner og de solgte vist ål. Så spurgte jeg dem for sjovs skyld, for nysgerrighed skyld: Hvad koster ålen der i dag? Hvad kommer det i grunden dig ved, sagde hun. Du er jo selv fisker. Så det tænkte jeg hun kunne jo se altså jeg var fisker.

Bornholmsk er en konservativ dialekt, hvor udlydende -a er bevaret *sto:ra*, *få:na* 'store, fange' som i svensk. Som den eneste danske dialekt har den bevaret de lange vokaler uden diftongering, så det

hedder *ste'n*, *dö*, *flå* for 'sten, dø, flå'. Langt u og a minder om svensk udtale af de samme to størrelser, 'ude' udtales altså y-agtigt og 'flad, kar' har en åben a-lyd *fla·ð*, *ka·r*, mens det næsten enslydende 'karl' har fladt a: *ka·r*.

Konsonanterne byder på en række særtræk. Mest påfaldende i dansk sammenhæng er nok at der findes et stemt s som i ordet *glas gla·z* og nogle palatale l og n lyde i ord som *fi·'a*, *iŋ*, *tyŋ·ər*, *huŋ*, *haŋ*, 'kilde, ind, tynd, hund, han', men ikke i ord med enkelt l og n *vel*, *vi·n* 'vil, vin'. I bornholmsk skelner man således mellem en labial, en dental, en palatal og en velær nasal (*m*, *n*, *ŋ*, *ɲ*) og samme fordeling har man ved de stemte og ustemte klusiler med *b*, *d*, *ɖ*, *g*, samt *p*, *t*, *f*, *k*; det hedder altså *ɖik*, *liɖər* 'gik, ligger', *fö·va*, *styf·ə* 'købe, stykke'.

Hvad angår bøjningen er bornholmsk en trekønsdialekt, og både substantiv og adjektiv bøjes. Det hedder *iŋ sto·rər ste'n* 'en stor sten', *en klå·g ko·n·a* 'en klog kone' og *et sto·rt hu·z* 'et stort hus'. Som i svensk er der dobbelt bestemthed det året, på den tiden.

Bornholmsk er rigt på særgloser. En tilflytter til Bornholm kaldes en *fördər*, og man siger ikke pige og dreng men *en pi·bəl*, *iŋ hå·r·a* (mens dreng og pige betyder tjenestedreng og -pige) og tilsammen kaldes de for *bəl·a* 'børn', egtl. 'bælge'. Mange dyr har andre navne fx *jul·kat* 'pindsvin', *påg·a* 'skrubbudse' og *rå·gafnat* 'skovflåt', ligesom vejret beskrives på en anden måde: *blas* betyder tøsne, og *råg·a* betyder fyge.

I mange tilfælde har man en anden form af ordet fx hedder 'jeg' *ja* og 'ikke' hedder *entə*, huske hedder *hawsa*, og i stedet for bare siger man *e·nbar*.

ØMÅL – DIALEKTERNE PÅ DE DANSKE ØER

Ømålene repræsenterer sproget i midten, og da det danske skriftsprog er baseret på sjællandsk dialekt, tager disse dialekter sig min-

dre eksotiske ud. Fælles for dem er at de har bevaret det gamle tre-kønssystem – i sjællandsk var der dog kun svage rester af dette da dialektologerne kom til, og i Københavnsområdet forenkledes genussystemet allerede i 1500-tallet. I modsætning til bornholmsk er det kun substantiverne der bøjes i tre køn: mandi(nd), konen, huset, ubestemt i(nd), en og et.

SJÆLLANDSK

Det mest karakteristiske for sjællandsk (undtagen den allersydligste del) er de mange og kraftigt artikulerede stød, især på Østsjælland, og de mange bløde d'er; man drikker *du's* og hører til en *kræð's* (med udtalt *ð*), har måske været på højsko'le og sender sine børn i børneha've, hvis de da ikke bliver passet af Anna-fåster oppe på to'ppen af bakken. De talrige stød skyldes at en række småord har bevaret deres lange vokal og dermed stød, og at en del af stødreglerne i sjællandsk er generaliseret ud over de fonetiske begrænsninger i rigsdansk: både kort og lang vokal kan have stød, og i sammensætninger får andetleddet stød når det er tostavet, ikke kun i verber men i alle ordklasser. Derfor siger man ikke blot søn-søn'nen, men også hest- he'sten, og det hedder ikke blot at afta'le, men også en afta'le, at afto'ppe og en følho'ppe. De her beskrevne stødforhold gælder dialekten på Stevns; det er ikke alle dele af Sjælland der har stød på kort vokal.

Diftongeringen af lange vokaler til *ia*, *ya*, *ua*, svarende til rigsdansk *e*: *ø*, *å* findes derimod på hele Sjælland. Det hedder: *vi guā led 'yð' ɔ 'si'əu ɔm 'hy'ə æ 'tö'ad 'vi* går lidt ud og ser om høet er tørt'. Der er også diftongering af *æ*: *bæ'əsɔ*, *blæ'əsɔ*, *kræ'əsən* 'bæst, blæser, kræsen' og *a*: *åəsə*, *bå'en* 'ase, barn', men ikke så gennemført.

Konsonanterne adskiller sig ikke meget fra rigsdansk. Der er dog en række forbindelser af vokal + konsonant hvor konsonanten er blevet svækket til diftongkomponent. Det gælder skriftens -b (se

kort 4), -g og -v, uanset deres oprindelse, mens -d udtales som blødt d, ganske som i rigsdansk. Det hedder altså *siəw*, *slæəw* 'sæbe, slæbe', *taw* betyder både tab og tag og *sa:wə* betyder både sager og saver.

Tekst fra Smerup, Stevns. Kirstine Olsen, Lille Torøje, født 1861.

'sɔ sgul' 'kownən jo da 'læ:ə te 'jow.ɹmow'ɹ ɔ 'da hun kɔm 'jæm'
'sɔ 'sgul' ses' 'tɔmas / hun 'bowd' 'hæ'ə 'e:ɛ ve 'sij:n 'å' / 'de vā
hinəs 'mow.ɹ 'hun sgul' da 'ɔb ɔ 'si'ə 'tehi'n' 'vo'n a de hun 'nūw'
'ha:ð de 'nūw' hun vā kāmən 'jæm' ɔ sɔ 'hæjɔd' dæ ən 'bāməs-
kjow'l' 'hæn' ve 'dö.ən ɔ sɔ 'tɔw' hun sin 'kjæb fɔ 'hun gig ve / dæ-
jo 'nowən ɔ gɔɹ ve 'kjæb 'dæn' 'gɔw' 'ås' lisɔom 'nūw' / hun 'tɔw'
sin 'kjæb ɔ 'triləð 'kjowliŋ 'sæm'ən ɔ 'sɔ 'sdri'əð hun dæn 'e:ɛ un-
'sæj:en ɔ 'sā:ə 'sigə nowə 'sgid / 'de vā jo 'ednow'ə dæ 'həð di jo
kån 'væ.ɹgəns'kjow'lɹ 'dæj: 'gɔw' sɔ de 'lijnəð jo 'ednow'ə a hun
kām 'sdi:ələns 'mæ'-n 'bāməs'kjow'l'

Så skulle konen ja da lære til jordemoder og da hun kom hjem så skulle Sidse Thomas – hun boede her inde ved siden af, det var hendes mor – hun skulle da op og se til hende, hvordan at hun nu havde det, nu hun var kommen hjem. Og så hængte der en bomuldskjole henne ved døren, og så tog hun sin kæp, for hun gik ved – der er jo nogle og går ved kæp dengang ligesom nu. Hun tog sin kæp og trillede kjolen sammen og så stred (kylede) hun den ind under sengen og sagde: Sikke noget skidt! Det var jo ikke noget, da havde de jo kun hvergarnskjoler den gang, så det lignede jo ikke noget at hun kom stilendes med – med en bomuldskjole.

Østsjællandsk er den dialekt hvor det rigsdanske stød forekommer i flest ordtyper, og det er den sjællandske dialekt der har den kraf-

KORT 4. Rigsdansk -b

tigste diftongering. Ikke blot de mellemhøje vokaler men også de høje vokaler er altid tydeligt diftongerede, dvs. *siʝn*, 'siden', *syʝ'nə* 'syne', *nyw*, *hyw's*, 'nu, hus' og *bow*, *bow'a*, *kjowl* 'bo, bord, kjo-le'. Forbindelsen af e, æ, a og å + ng (skriftens ing, eng, æng, ang, ong, ung) udtales som nasaleret *eŋ*, *æŋ*, *aŋ*, *aw*, *uw*. Ved siden af udtalen med *ŋ* som i rigsdansk kan det hedde *reŋ*, *æŋ*, *læŋ'a*, *sæŋ*, *læw*, *kæw* 'ring, eng, længer, sang, lang, konge, unge'. Tidligere har disse former nok været almindelige på hele Sjælland, i hvert fald genfindes nogle af dem i det stik modsatte hjørne af det sjællandske, nemlig på Sejerø og på Omø i Storebælt.

På bøjningsområdet må bemærkes at man på Sjælland ofte kommer gåendes, eller som her kommer stilendes.

Tekst fra Ørslev. Hans Jensen, Stubberup, født 1863.

*min 'bææsdʃā'a hæð ed paɪ 'ky'a sɔm vā kɔmæð 'ly'əs en ɹaw / ɔ
'prā'sdn sænd sin 'røjɹɹ 'yð ɔ ta 'kre.tu.ɹð 'āb / ɔ sænd hæm sɔ
'neð' hus min 'bææsdʃā'a mæ 'dæn' be'sgji'ən a hæn ku 'kɔm ɔ
'hænd sid 'kre.tu.ɹ ɔ de 'kåsdæð 'sɔ ɔ sɔ 'mæj / jæ 'vi'ə 'ed va
'tɔgsdn 'vā / min 'bææsdʃā'a geg dā.ɹ 'āb ɔ feg sit 'kre.tu.ɹ ɔ be'tɔld
'prā'sdæn va hæn vā hæm 'sgylɹi / sɔ geg dā.ɹ 'ed 'yð'n noŋ 'fu'ə
'dæw sɔ kɔm 'tɔw' æ 'prāsdns 'ky'a ɔ'n 'ty'ɹ 'en' på min 'bææsdʃā'as
'gron' / ɔ min 'bææsdʃā'a hæn tāw dɔm 'āb mæ de 'sæm'ə ɔ sænd
'buð 'āb te 'prā'sdn a 'hu' ku hɔ 'kɔm ɔ 'hænd sid 'kre.tu.ɹ / ɔ
'prā'sdn hæn kɔm dā.ɹ 'ny'a mæ sin 'røjɹɹ / ɔ hæn trag 'kre.tu.ɹð
'jæm' / ɔ 'sɔ 'sboɹd hæn min 'bææsdʃā'a 'æ'dɹ va hæn vā hæm 'sgyl-
di / min 'bææsdʃā'a 'sɔ jæ sga 'hā'ə 'deð a jæ haa 'ge'əð 'prā'sdn /
sɔ æ jæ fɔ'nöj'əð / de 'kɔ' di 'ed væɹ 'tjæn'd 'mæð hæns 'ow'læn fɔ 'di
kɔ 'te.kɔm'ə 'sɔ ɔ sɔ 'mæj / en 'ty'ɹ æ 'næmli te 'dɔw'əld 'tɔgsd / ɔ sɔ
'svā.ɹd min 'bææsdʃā'a hæm ɔ sɔ næɹ hæn 'feg va hæn hæð 'ge'ə
'prā'sdn vā hæn 'gɔd fɔ'nöj'əð / ɔ de 'fæn'd 'prā'sdn vā 'mæj 'rimli ɔ
hæn sad 'pri's på min 'bææsdʃā'a fra 'dæn' ɹaw 'að' /*

Min bedstefader havde et par køer som var kommet løs en dag, og præsten sendte sin røgter ud at tage kreaturet op (dvs. tage det hjem og først udlevere det igen mod løsepenge) og sendte ham så ned hos min bedstefader med den besked, at han kunne komme og hente sit kreatur, og det kostede så og så meget; jeg ved ikke hvad taksten var. Min bedstefader gik derop og fik sit kreatur og betalte præsten, hvad han var ham skyldig. Så gik der ikke uden nogle få dage, så kom to af præstens køer og en tyr ind på min bedstefaders grund, og min bedstefader han tog dem op med det samme og sendte bud op til præsten, at nu kunne han komme og hente sit kreatur; og præsten han kom derned med sin røgter, og han trak kreaturet hjem, og så spurgte han min bedstefar efter hvad han var ham skyldig. Min bedstefader sagde: "Jeg skal have det (at) jeg har givet præsten, så er jeg fornøjet." Det kan De ikke være tjent med, Hans Olsen, for De kan tilkomme så og så meget, en tyr er nemlig til dobbelt takst." Og så svarede min bedstefar ham og sagde når han fik hvad han havde givet præsten var han godt fornøjet, og det fandt præsten var meget rimeligt.

Der er også udbredt diftongering i denne tekst (*'bæ̃æsd̃få'ä, ly'äs; vi'ä, fu'ä, tow'*), både af høje og mellemhøje vokaler, dog er der ingen diftongering af langt u i vestsjællandsk, det hedder *'kre,tu'ä* ikke *'kre,tɥw'ä*.

Bemærk at 'De' udtales med stød og at 'ind' hedder *eŋ*, derimod giver teksten ingen eksempler på ang, ung, som her udtales som i rigsdansk.

Blandt andre sjællandske træk som ikke er eksemplificeret i teksterne er de bevarede rester af en særlig bøjning af verbet der betegner en tilbøjelighed. Man kan sige at kakkelovnen *bræn's* 'brænds', dvs. brænder, eller at rosen *sdegs*, hvor det betyder 'har en tilbøjelighed til at stikke'.

Pronominet *dem* kan hedde *dɔm*, men formen *di* 'de' bruges i trykstærk stilling både som subjekt, objekt og som styrelse i præpositionsled: *de brugte vi jo ikke; hun skulle jo have en af de*.

Der er hverken mange sjællandske særformer eller særord, af den simple grund at det er det sjællandske ordforråd rigsdansken bygger på. Det bør dog noteres at man på Sjælland med forkærlighed *sdrið's* eller *sdred's* når man kyler eller kaster, og at man i Nordsjælland incl. Københavnsområdet sagde *endə* for ikke. Sjællandsk har også i en række tilfælde bevaret ord der er forsvundet ud af rigsdansk, hvad enten det nu er hjemlige som *gæw fɔ* eller *jæw fɔ* i betydningen 'frygte for', eller lån som *ampligere* 'behandle, arbejde med' (fra fransk employer).

Også på sjællandsk er der farlige ord med lumskede betydninger. Sæd betyder således korn i almindelighed, mens korn først og fremmest betyder byg (formentlig fordi det var den almindeligste kornsort, som majs i USA der også kom til at hedde corn). Endnu mere lumsk er vendinger som "den urt har den dyd" dvs. den kraft. Det er en gammel betydning af ordet der har levet videre på Sjælland og vi behøver ikke at snakke med gamle sjællandske bønder for at støde på det. Grundtvig bruger det jævnligt i sine salmer med den sjællandske betydning, når han fx skriver om 'palmernes dyd i et skud af siv', så er det hans barndoms sydsjællandske dialekt der klinger med.

SYDØMÅL

Sydøsmål er betegnelsen for dialekterne på Lolland, Falster og Møn. Der er ikke nogen skarp grænse mellem sydsjællandsk og sydøsmål, og mange af forskellene beror på at sjællandsk er blevet moderniseret på en række punkter, mens sydømålene har bevaret en ældre udtale. Fælles for disse dialekter (og sydsjællandsk) er at de er stødløse, og at de har tre køn, med endelserne *-i* eller *eŋ*, *-ən*, *-ə*. Fælles er

også at diftongeringen af de mellemhøje lange vokaler er mindre udpræget end i sjællandsk og fynsk, 'te, tø, tå' hedder ikke *tiə*, *tyə*, *tuə* men begynder mere åbent *teə*, *təə*, *toə*. De høje vokaler kan derimod diftongeres ganske kraftigt, det hedder ofte *təw.ɪ* 'tur', *båwrə*, *måw.ɪ* for 'bordet, mor', men vi kan også høre *krown.ɪ* 'kroner'.

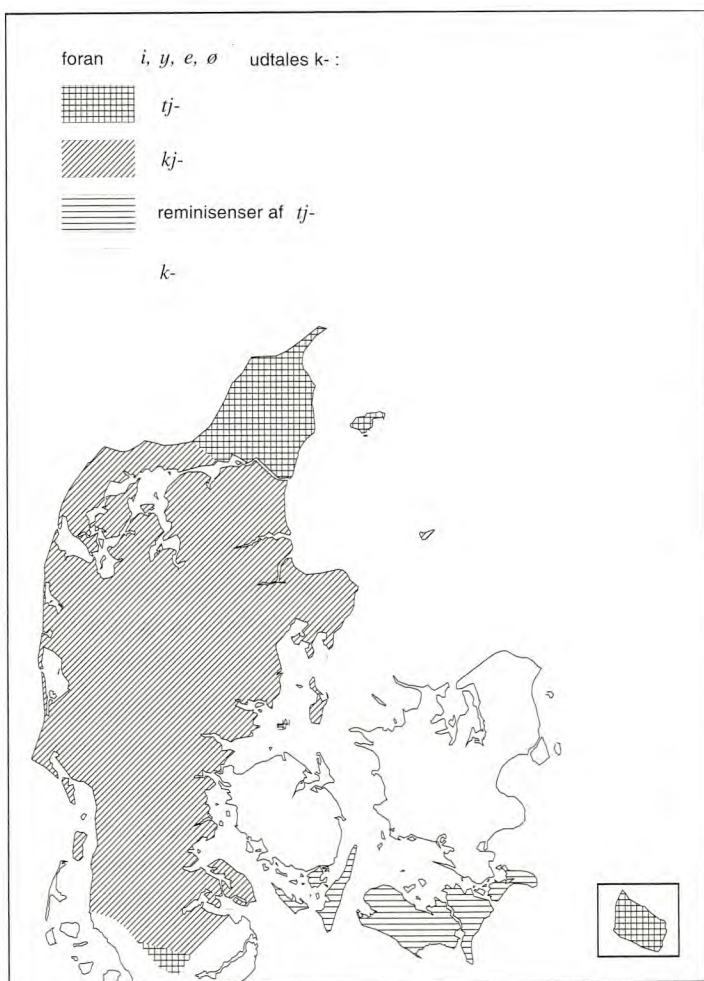
Et andet fællestræk er at g er blevet til j foran fortunegevokaler *bjö:*, *be'jøn:* 'begynde', og der er rester af en tilsvarende udvikling af k foran fortunegevokaler (kort 6). Karakteristisk for sydømaalene er også de mange nasalerede vokaler, men på dette punkt er der også mange forskelle inden for sydøerne.

M Ø N S K

Mønsk adskiller sig fra nabodialekterne ved at vr- har udvilet sig til fr- *friə(ð)* 'vred', *friənsɡɪ* 'hingst, egl. vrinsker'. Nogle af de mest påfaldende konsonantudviklinger i mønsk optræder begge i ordet *'jæ.ɪkɥw* egtl. jerntyve, dvs. fork. Den uigennemskuelige form er opstået ved at rn er assimileret til r og k er kommet til som en falsk restitution. På grund af en kraftig palatalisering af k foran fortunegevoval var oprindeligt k og oprindeligt t faldet sammen. Der kom så en modbevægelse, hvor k blev genindført, men den proces førte i nogle tilfælde til at der også blev indført k i ord der aldrig før havde haft k. På den måde blev tyve og tjene udtalt med k: *kyw*, *kæn:*.

Mønsk deler sig i en vestlig og en østlig del. På Østmøn siger man *vej:*, *vqj:*, *α:* 'vind, vand, andet' mens man på Vestmøn siger *veð:*, *vqð:*. Gang og lang kan derimod hedde både *ɡqj:* og *ɡαw:*, *laj:* og *lαw:* på hele øen, og ung og konge har altid nasaleret vokal + w.

Det bløde d har i det hele taget vundet indpas på Vestmøn. Her hedder det altså *mað*, *bað* med blødt d, mens man mod øst siger *ma*, *ba*. Forbindelsen ag blev tidligere udtalt med langt tilbagetrukket a på Vestmøn; det hed *bα:* *kα:* mens østmønboerne sagde *bα:w* *kα:w*, men her har den østmønske form fortrængt den vestmønske.

KORT 6. Rigsdansk k- foran fortunevokaler

Tekst fra Borre, Østmøn. Hans Hansen, født 1892

*de vā 'iŋ 'gaj̥ a svæn 'byɑ:wə hɑ vā 'øwe ā 'soə nā:w 'frøə 'øw i
'ma:ŋən / ā 'sā 'kɔm dā. i kəwn'hɑwŋə fā'bi ā di fəld jo sā i
snag ā kəwn'hɑwŋəri 'hɑ vā jo ny:seəri ā sgu jo da hā ā 've: va
de 'vā ā 'svæn hɑ 'soədā // ā sā 'bjö: 'svæn jo ā fāklā: ā 'de vā
'eəd æl. 'ɑ: slaws 'frøə ā 'de sgu 'soəs 'nōw / 'de wāwl kəs 'med pā
'sɔmri 'de ble 'soəd ā 'sā sgu e 'sdoə dā. 'heəl. 'vendri ā sā / tæ
'næsdā 'sɔmā 'sā kɔm de jo 'āb tæ 'frøə // ā 'sā: / sgu de sā /
'nā:w 'ædā 'høəsd / 'sā vā-ejo 'fösd blew 'mowd ā 'sā sgu di tæ
'høəsd: ā 'sā sgu di jo sā 'tæ 'hā 'pæ:nə 'froə // sā 'se: i
kəwn'hɑwŋəri / 'de vā dāw 'pɔgə tæ 'ti ā 'vændā // sā 'se: i 'svæn
/ 'jɑ:m jæ 'sdoə 'sgudā 'hæ: i 'yw ā 'vændā 'heəl 'ti:n*

Det var engang at Svend Byager han var ude at så noget frø ude i marken. Og så kom der en københavnner forbi, og de faldt jo så i snak, og københavnneren han var jo nysgerrig og skulle jo da have at vide hvad det var at Svend han såede. Og så begynder Svend jo at forklare at det var et eller andet slags frø, og det skulle sås nu – det var vel måske midt på sommeren det blev sået – og så skulle det stå der hele vinteren, og så til næste sommer så kom det jo op til frø. Og så skulle det jo så – noget efter høst, så var det jo først blevet modent – og så skulle de til at høste, og så skulle de jo så til at have pengene fra det. Så siger københavnneren: Det var dog pokker til tid at vente! Så siger Svend: Jamen jeg står sgu ikke herude og venter hele tiden.

Vi bemærker i denne tekst den svagere diftongering af langt e, ø, å i *heəl, frøə, høəsd, froə, sdoə*, 'hele, frø, høst, fra, står', står hedder *sdoə*, og ud hedder *øw*. Der er ikke noget *ð*, og der siges *gaj̥* og *pæne*. Men også *'byɑ:we* er klart østmønsk.

Former som *bjö:ɹ* 'begynder' og *sgudə* 'sgu ikke' er nok til at afsløre at teksten er østmønsnk, -nd har udviklet sig til *ð* og nægtelsen har formen *enə* eller *endə* på Vestmøn. I betragtning af Møns beskedne størrelse er dialektforskellene betragtelige og de har vist sig sejlivede. Det skyldes formentlig at de to dele af øen har haft noget forskellig historie: Bønderne i Fanefjord på Vestmøn blev tidligt selvejerbønder, da de købte deres ejendomme af kronen allerede i slutningen af 1700-tallet, mens østmønboerne var fæstebønder.

FALSTERSK OG LOLLANDSK

Der er en glidende overgang fra Sydsjælland over Møn til falstersk og lollandsk, og der er også forskelle inden for det falsterske og det lollandske område, således går Sydfalster sammen med Lolland om at have a-vokal i 'være' *de ka jã:n vø:r* 'det kan gerne være', og et lille nordvestligt hjørne af Lolland adskiller sig fra resten og fra falstersk ved at have *αw* i ord som bage, kage, sag.

Tekst fra Torkildstrup, ved Christian Lisse.

*'væm kã fã'tæl· dæj 'sdøəsd 'løjn / 'de ka 'jæ / 'sådən 'vå dæ ej'gæ:
i 'maj sãm vå krøwə 'åb i e 'træ· / da hq vel· 'neər ə'jæn gleə
'be:n·nə 'fråə ham sã hq 'fãld / va hq 'æls 'ha· å 'jö· dæ de 'veə
'jænə mæn dæw da sdelə i 'leə 'åb ə'måw 'træ·ə å nã 'trøf e 'væə-
gən 'væ:ɹ ælər 'bæjɹ æn å hq fãld 'li· 'neər i 'leəi å feg sej 'hals
'sgårn o:r // nã 'mq:i 'vån: 'roəvel fã'de hq ha· 'tãəwd 'håwə hq 'tã
å 'sæd· e 'tæ ə'jæn i:n 'fãrd // de vågsd· ås· 'mæj· gåd 'səmən fã
'dew i dæj 'alər 'bæ'sdə 'grøəti // mæn hq ha· 'ligåd 'vårn sã
'øw'hældə å fo sdelə 'håwə fã'keərd sã 'næəsən 'sa 'ãm· 'o:r 'røgi //
å 'dæəfã 'døwd· hq 'sejən 'æn: tæ 'ãənd n tæ 'reəw'slō:ər//*

Hvem kan fortælle den største løgn? Det kan jeg. Sådan var der en gang en mand som var krøbet op i et træ. Da han ville ned

igen gled benene fra ham så han faldt – hvad han ellers havde at gøre der det ved jeg ikke – men der var der stillet en le op imod træet, og nu traf det hverken værre eller bedre end at han faldt lige ned i leen og fik sin hals skåren over. Nå, manden var ikke rådvild, fordi han havde tabt hovedet. Han tog og satte det til igen i en fart. De voksede også meget godt sammen for det var i den allerbedste grødetid. Men han havde alligevel været så uheldig at få stillet hovedet forkert så næsen sad omme over ryggen. Og derfor duede han siden ikke til andet end til rebslager.

Som det fremgår af bemærkningerne ovf. er det detaljerne der adskiller de enkelte dialekter inden for sydomålene. I denne tekst vises a-vokalen i *maj* 'mand', formen *o'r* 'over' at det er falstersk.

Også sydomålene har deres særord. På Falster kan man være *lugøn* 'langhåret', på Lolland samler man både roer og sten i *hågt*, og man kunne få *a'æmæl* 'agemel' dvs. vejstøv på tøjet, den gang der var grusveje, og selv om mønsk på flere punkter ligger tæt på sjællandsk er der også der en hel del særgloser. En skade hedder fx *iη hæjsdæt*, og samme ord kunne også bruges som en spøgefuld betegnelse på en mønbo, det var efter sigende tidligere almindeligt blandt mønboer udvandret til USA

FYNSK

Fynsk hører til ømålene, men er alligevel på flere områder et overgangsområde, hvor noget peger mod øst og andet mod vest.

Fælles for alt fynsk er det totale fravær af blødt d, ð. Der er heller ingen erstatningslyd. En række ord på –dig har dog fået en læseudtale med hårdt d (*mø'di*, *sdæ'di* 'modig, stædig'), men det må anses for en modernisering, og der findes gamle sideformer af visse af ordene fx. kan 'stædig' også udtales *sda'w*.

De øvrige konsonanter udviklet af gamle klusiler eller spiranter

er resulteret i diftonger som på Sjælland, bortset fra at typen 'bage' kun hedder *ba:w* på Sydfyn, mens resten af Fyn har *ba*.

Nasalen er svundet både i -nd og -ng-ord men har efterladt sig nasalering på vokalen, der følges af ligeledes nasaleret j eller w, alt efter vokalkvaliteten (kort 5). 'Rind' (skorpe) og 'ring' falder således sammen i *re'j*, mens 'land' og 'lang' udtales som *lā'j* og 'ung' som *ā'w* på Østfyn. Vestfynsk har henholdsvis *ri', lā', lα', ō'w*, mens sydfynsk adskiller sig fra det østfynske ved at ang udtales som *αw*.

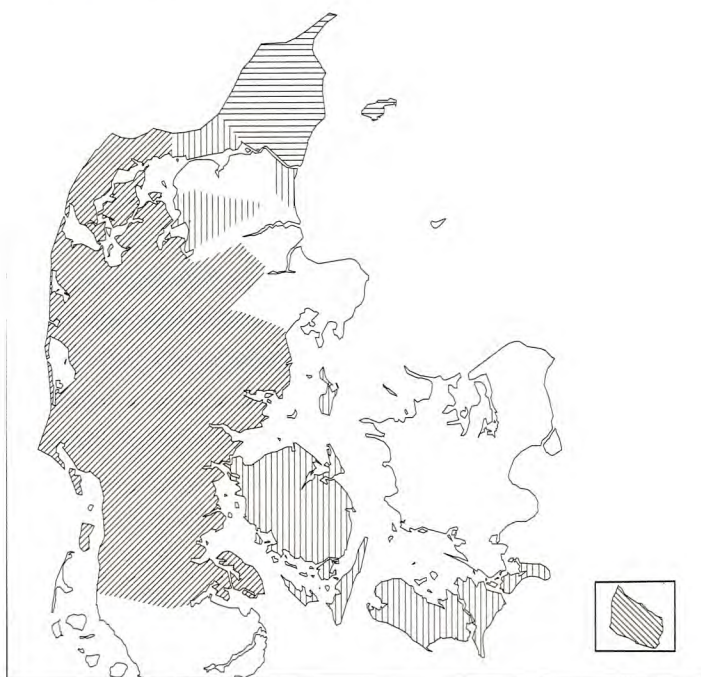
Parallelt med forskellen mellem vokal + n og nasaleret vokal + nasaleret j svarende til n og nd, skelnes der i østfynsk mellem l og jl en *da'l* men et *sgra'jl* for 'dal' og 'skrald'.

Tekst fra Stubberup, Østfyn. Kristian Mogensen, født 1903.

de vå da hα sgu ha 'gulbröl·b / 'så sgu hαns 'brow. / i 'brow. dä hæ:j 'ā:s / hα sgu 'kām· mæ:d 'tāw 'de.ā ām 'fāmidi i 'gα' ā 'så 'bāng. de po 'dö.ā ā 'så 'rā.w. α:n mα'rij jo væs'gow / ā 'så kām. dα jo i 'mā' 'e.j ā så se.j hup go'dα'w 'ā:s 'nā 'kām. du α'l'ri: / 'ja sα hα / 'så vå de jo las 'pæsn / så se.j hup 'mæn 'lα:ws 'dāw vo'dαn æ 'de dāw du si:ā 'y.w / hup hα 'αl.ā 'si:əd hαm 'y.w'n 'ful'sgæ'æg / da hα hα sö.mə bæ'bi:əd æ- klebä sid 'sgæ'æg 'α'w ā bæ.ā'bi:əd sæj hαwā 'gladbæ.ā'bi:əd / hα syn:s jo hα sgu si 'nā.wn'lup· 'y.w nā hα sgu ha 'gulbröl·b//

Det var da han skulle have guldbryllup, så skulle hans broder, en broder der hed Anders, han skulle komme med et tog der om formiddagen engang, og så bankede det på døren, og så råber Anne Marie jo: Værsgod, og så kommer der jo en mand ind, og så siger hun: Goddag Anders. Nå, kommer du allerede. Ja, sagde han. Så var det jo Lars Pedersen. Så siger hun: Men Lars dog, hvordan er det dog du ser ud. Hun havde aldrig set ham uden

	<i>n</i>
	<i>ŋ</i>
	<i>n, ŋ</i>
	(nasal vokal +) <i>j</i>
	<i>j</i>

KORT 5. Skriftsprogets -nd

fuldskæg. Da havde han sørme barberet – klippet sit skæg af og barberet sig, så han var glatbarberet. Han syntes jo han skulle se nogenlunde ud når han skulle have guldbryllup.

Teksten demonstrerer brugen af stigende tone i ord med høj vokal som i rigsdansk ville have stød (ud, værsgod). På grund af den mere begrænsede stødforekomst er stødgrænsen tværs over Fyn fra Frørup til Fåborg ikke den vigtigste eller tydeligste grænse. Det er grænsen mellem øst- og vestfynsk (se kort 3), som skiller mellem et østfynsk område med samme type diftongering som på Sjælland (*si'a*, *hy'a*, *gu'a* 'se, hø, gå') og et vestfynsk område hvor de samme ord udtales som *sæj*, *hoj*, *gåw*, mens en smal stribe ved grænsen har kort e i nogle ord, og *go* for 'gå'. Også det lange æ er diftongeret på Vestfyn; 'græd' hedder *graj*.

Det samme gælder de høje vokaler der er ret kraftigt diftongeret, mens diftongen ikke høres tydeligt i alle forbindelser i østfynsk, især ikke i ord som gris, fin, Fyn, lun. Det lange o er sjældent diftongeret foran n, men til gengæld lukket til et u.

Tekst fra Turup, Vestfyn. Hans Boe, født 1881.

*dä 'bow i 'gəm:l 'dæw 'i' öw.ɪ i 'my:ɪ di kald fã 'sdow.ɪ 'hå'ns å hœ
vå på 'fad'vaj'snəd / å dewå jo i 'dæ' 'tij vo a di 'fadiə di feg 'sã'n
əd las 'tö.ɪ / 'å mæɲ hœ 'låw' jo i sæ'n å vå ve å 'doj' åsã megal
'pajsən dā'öw.ɪ på my'ɪɲ'gåw.ɪ hœ vå sæw 'te å sgu hænd 'fad'tö.ɪ
'teæm / å sã 'syn's hœ jo a dā vå da 'mæj'sd i'n 'gru' 'te de ves a
'hå'ns nå lå å 'doj' / å hœ gíg 'ob te 'hå'ns å 'sã 'va' ä de 'nöw
'nyd' a je hænd.ɪ 'tö.ɪ 'te dæ 'hå'ns / 'jœ sa' 'hå'ns sga je ha tö.ɪ sã
sga de nå væ 'haj'ɪ sa' hœ fã 'hisæd da bryw.ɪ 'did' 'tö.ɪ //*

Der boede i gamle dage en ovre i Mygind, de kaldte for Store Hans, og han var på fattigvæsenet. Og det var jo i den tid at de

- *ið* på Lolland-Falster ofte *eð*
 ||||| *e*
 \\\| *æj*
 ■ *e* kort
 \\\| *ið* *e* *i*
 ||||| *ejð*

KORT 3. Rigsdansk langt e

fattige de fik sådan et læs tørv, og – men han lå jo i sengen og var ved at dø, og så – Mikkel Pedersen derovre på Mygindgård han var sagt til at skulle hente fattigtørv til ham. Og så syntes han jo at der var da mest ingen grund til det hvis at Hans nu lå og døde, og han gik op til Hans og sagde: hvad – er det nogen nytte at jeg henter tørv til dig Hans? Ja, sagde Hans, skal jeg have tørv, så skal det nu være her, sagde han, for hisset da bruger de ikke tørv.

Også i denne tekst er der et enkelt eksempel på stigende tone for stød (tid). Den særlige vestfynske diftongering ses i ordene *mæj'sd*, *doj*, *lâw*, *haj'ɹ* 'mest, dø, lå, her'. Diftongeringen af langt å giver altså *nâw* for 'nå', til gengæld udtales 'noget' ikke med *âw*, men bliver til *nö'w*, og 'købe' afrundes til *ke'w*.

På bøjningsområdet genfindes på Fyn opdelingen i tre køn i substantivbøjningen. Hankønsartiklen er *-i*. Verbalbøjningen adskiller sig fra rigsdansk ved at have tre svage bøjninger, en *-te*-bøjning som i rigsdansk, en *-ede*-bøjning og en *-de*-bøjning. I *ede*-bøjningen er præteritum og participium enslydende med infinitiv på grund af svind af blødt d. 'Strikke' bøjes altså *sdregå*, *sdregå*, *sdregå*, *sdregå*. I *-de*-bøjningen er d'et også svundet, så 'grine' bøjes på Vestfyn *grijnå*, *grijn*, *gri'nå*, *gri'n*, kun på stammer med udlydende d er det dentale element bevaret som gemineret d, fx 'føde' *foj*, *fojɹ*, *fydå*, *fy'd*.

Særordenes antal er betydeligt større end i sjællandsk, i nogle tilfælde er de fælles med jyske dialekter fx *kok* for 'hane' og *skydsel* for østligt *grissel* om den flade træplade man brugte til at sætte rugbrødene ind i den gammeldags bageovn (som ligner den træplade der bruges til at sætte pizzaer i ovnen). En ung hest kaldes ikke en plag, men *i klå'd*, en skrubbtudse hedder en *pugå*, en række neg benævnes et *å'nsdæ*, en trillebør en *jywlba*, og kærnehus og stilk på et æble benævnes en *æwlfjjs*.

Låneord som har holdt sig særlig længe i fynsk er bl.a. *men'si'ali* om en der administrerer fornuftigt, af fransk *menager*,

Piletræer bliver ikke styntet men *sdiwəd*, ting hverken bulner eller balner ud i fugtigt vejr, men *bajnɹ* eller *banɹ* *ýw*, og når det prikker i fingrene af kulde, siger man at det *trəɹ* eller *trɹnɹ*.

Og så har vi slet ikke nævnt de virkelige gådeord som pisallike (en kort historie med en pointe), *fåæns'æjnə* 'forensene' (kun, alene), *u'snudlə*, *u'soj's* eller *u'sy'es* 'usnuttelig, usøs' (angiver begge at man spiser umådeholdent).

LANGELAND

Selv om der fra gammel tid har været en del forbindelse mellem langelændere og lolliker, er der en relativt klar grænse mellem de to dialekter. Langeland hører klart til det fynske område, det er snarest (nord)vestlollandsk der er blevet lidt påvirket vestfra. Det vestlige præg viser sig i at det hedder *bå*, *hå*, *råw*, *fåwl*, *tåsgən* 'bud, hul, rug, fugl, tærsket', mens sydømaalene har *u* eller *øw* i disse ord.

Heller ikke stødløsheden de to steder er af samme art. På Langeland er der nemlig rester af gamle tonale accenter, især på det mere konservative Sydlangeland, mens der ikke er spor af nogen accenter øst for Storebælt.

Tekst fra Magleby, Sydlangeland. Marie Bøgh Kristiansen, født 1876.

*jæ ku 'jud 'malg såda je 'feg 'bö.ɹnə / mæn 'sā feg jæ 'bœ.ɹn,ɹœwni'-
mæ mæj / ā je jig ām'kræj pā 'mœ.ɹgnə ā ām i 'hœsdəns 'ti ā saŋgə
'næjnə 'samən di 'viə 'dæj 'gəw / da 'hog di ju frå 'hæjnə ju / nā
di sgu 'kām mæ 'sluəma,sgijnɹn / da 'kald vi de ən 'sluəma,sgin
'dæj 'gəw / ā 'sā luw je 'rœ.wɹ dɹ ā ha 'bœ.ɹn,ɹœwni 'mæ / 'bö.ɹn-ne
'mæ / ā 'sā saŋg vi ka'tāflɹ 'āb / ā 'sā træg vi 'rœ.wɹ āb / ā 'da hæɹ*

je 'alti slæwd 'bö:ɪnə 'mæ / å 'så vā je 'åb på eɪ 'go:ɪ dā 'heə / 'åb
i 'trøgəlöw / på eɪ 'go:ɪ 'dæ:ɪ / 'da har jæ 'sā / 'de hy:ɪd 'de 'hyws 'eɪ
'te vi bow 'i på 'trøgəlöw te / da vi 'æ:ɪbæj' på 'trøgəlöw'go:ɪ / de
'hø:ɪt 'næmli te 'dæɪ 'go:ɪ / å 'sā sgu je jo 'jælb dæm å 'væsg dā'åp
/ å så / 'da ha jæ så 'bö:ɪnə 'mæ 'å / å 'sāwā dɪ æn 'næ'bowkɪn /
æn tōmɪkɪn dā 'bow ve 'sɪn a mɪn 'svi:fåældrə / 'dā vā jæ 'å å
'væsg å gö:ɪ 'riənd / å 'da mād jæ 'å 'gåd ta 'bö:ɪnə 'mæ / nå jæ
'sān' kām 'yw 'sāwā di 'a'lti 'fle:ŋg mæn di vi 'alti ha mæj / å 'da feg
jæ 'sægs å 'tres ø:ɪ æm 'dawi fā å 'malg fā å 'væsgl

Jeg kunne jo ikke malke så, da jeg fik børnene. Men så fik jeg barnevognen med mig, og gik omkring på markerne og om i høstens tid og sankede negene sammen. De ved den gang, da huggede de jo fra hegnene jo, når de skulle komme med slåmaskinen. Da kaldte vi det slåmaskine den gang. Og så lugede jeg roer der og havde barnevognen med – børnene med. Og så sankede vi kartofler op. Og så trak vi roer op. Og da har jeg altid slæbt børnene med. Og så var jeg oppe på en gård der hed, oppe i Tryggelev på en gård der. Da havde jeg så. Det hørte det hus ind til vi boede i på Tryggelev – til da vi arbejdede på Tryggelev-gård. Det hørte nemlig til den gård. Og så skulle jeg jo hjælpe dem at vaske deroppe. Og så – Da havde jeg så børnene med. Og så var der en nabokone, en tømrerkone, der boede ved siden af mine svigerforældre. Der var jeg også at vaske og gøre rent. Og der måtte jeg også godt tage børnene med. Når jeg sådan kom ud, så var de altid flinke, men de ville altid have mig. Og da fik jeg seksogtres øre om dagen for at vaske.

Det hedder *ku:n*; 'kone' og *dæj gaw* 'dengang', men *åmkræj* 'omkring' som på Sydfyn – som dialekten i det hele ligger tæt på.

Dialekten på Ærø har mange særtræk i forhold til de andre sydfynske øer, bl.a. diftongerne *øj* eller *yj*, *uj*, *iw* eller *ew*, *ow* eller *åw*, som er udviklet af langt *i*, *y*, *u* og *o*.

Tekst fra Rise, Ærø. Joseph Steen, født 1860

hå f'otæl hå ha' va.å o 'sgowl' 'sgowl' ha.å hå da 'a.å go' 'sgowl' sa' hu' mædn 'jåw mæn de vå 'nåw hå ka'l dæj 'løjbrjys'sgowl' 'sa' hå ja 'va mon 'di be'sdeld 'dä.å sa' hu' madn 'ja hå 'sa' di 'plå ɔ di xø.åd mæn ma'sgijn' ɔ di ha' føld nåw 'kurdn 'øj ɔ 'so.ə vi 'å.å vi so.å jo mædn 'ba.å 'huj mæn-ə 'de sga 'vå.å 'so mōdæ.ɪn' nō 'sa' hå de kɔm.å 'an 'oə næ 'di fo.å 'goədn en'gaj 'æd.ɪ'ɔs 'mædn de ka 'gɔd 'vå.å a hå ve 'hå 'sɔdn 'nåw masgijn'f'øj ɔ 'de' vi 'gaml' 'jud 'vun 'te

Han fortalte han havde været på skole. Skole! Har han da aldrig gået (i) skole? sagde hun Maren. Jo, men det var noget, han kaldte den landbrugsskole, sagde han. Ja, hvad mon de bestilte der? sagde hun Maren. Ja, han sagde de pløjede og de kørte med en maskine og, de havde fyldt noget korn i, og såede; vi andre, vi sår jo med den bare hånd, men det skal være så moderne nu, sagde han. Det kommer an på når de får gården engang efter os, Maren, det kan godt være at han vil have sådan noget maskineri, og det er vi gamle jo ikke vant til.

Inden for konsonantismen træffer vi her en kraftig palatalisering af *k* til *x* i *xø.åd* og *g>j* foran fortunegevokal, fx *xewd* 'købte', *jilə* 'gilde'. Ærø er ene om udviklingen af *rl* til *dl* og *rn* til *dn*, Maren hedder altså *madn*.

Som den eneste traditionelle ømålsdialekt har ærøsk kun to køn, fælleskøn og intetkøn, ganske som i rigsdansk – og i sønder-

jysk. Og det er mere sandsynligt at det er sønderjysk indflydelse end rigsdansk. Der er andre træk der peger mod sønderjysk, især dele af ordforrådet, først og fremmest fordi der er mange tyske låneord i ærøsk som også findes i dagligsproget i sønderjysk. Den kraftige sønderjyske indflydelse hænger sammen med at Ærø i lange perioder har hørt til de sønderjyske hertugers besiddelser og er blevet administreret derfra.

SØNDERJYSK

Overgangen mellem ømål og jysk kan godt siges at være strukturelt brat, men kan også beskrives som kontinuerlig, med ærøsk og alsisk som broer til det sønderjyske.

På Als har man således ligesom i Mellemslesvig, men i modsætning til resten af Sønderjylland, holdt fast ved de gamle diftonger (se kort 3). Man siger *triə* 'tre', eller *sdi'n* 'sten', *hyə* eller *hy* 'hø', *huəs* 'hose', *tu* 'to', og svarende til langt å har dialekten *o go* 'gå'.

De vigtigste grænser inden for det sønderjyske område deler det i en vestlig og en østlig del.

Tekst fra Broager, Østslesvig, Marie Juliane Petersen, født 1890

*væn vi hæj ə 'råw 'in: som æ 'sə: så fæg vi 'æ:fəl,kæχə å 'kəfə /
mæn 'de və fəsd di 'si:sd-āə // så kām 'oɫ 'dæm və də hæj 'jål-
bæn 'de və jo 'mænə // væn vi və 'he:ld 'færə- å de 'si:sd 'læs / å
'dæ sgu 'gæ:n kun 'væ: ed 'læw öwə ə 'hæwə // så 'læwə vi ən 'fok /
å 'de 'və væn vi ku 'fā:ə de 'bæ:sd de və ən 'kləp / əlså 'dæm vi
'læwə ə 'kæw å 've:ə te å 'tæg ,mæ / å de blöw 'sānd 'ob,sæd te dæn
ku 'sdā: å 'jæn öwə / å så kām də 'to: som əd 'kvo:sd,sgəwɔd ,i te
'ræ:m / å så 'hæj vi en 'vi:ə 'klu:ə å 'dæ: læwə vi 'ho:j ,əw / å 'dæ:
blöw 'öjən å 'hæ:s å 'mon 'læwə 'ā: å de kām 'ā en 'sdə:χ // å 'dæn
'sdə:χ 'dæn kām jo 'ne:ə i 'dæn 'jæ te de blöw ed 'kvinfålk å 'sā
fæg dæn ed 'hə:sdfā:mod 'om å ən 'fly:ħəd ā: å ed 'sløjə æɫə 'nā-*

*wə vɑ vi ku 'fiŋː də rɑχd 'gɑd ə'bɑχ'uə ɑ nɑwə 'blomə ɑ sɑ sɡu
dæn jo 'mæ 'uə mæ 'de 'lɑs də sɡu 'hiŋd ə fɔk l/*

Hven (dvs. når) vi havde rugen inde, som jeg sagde, så fik vi æblekager (dvs. æbleskiver) og kaffe. Men det var først de sidste år. Så kom alle dem hvad der (dvs. som der) havde hjulpet. Det var jo mange. Hven vi var helt færdige – og det sidste læs – og der skulle gerne kunne være et lag over haverne (dvs. vognsiderne). Så lavede vi en fok (dvs. en halmfigur). Og det var – hven vi kunne få det – det bedste var en klap, altså dem vi lavede af rug og hvede til at takke med. Og det blev sådan sat op, te (dvs. så at) den kunne stå – og én over – og så kom der to – som et kosteskæft – i til arme. Og så havde vi en hvid klud, og der lavede vi hoved af; og der blev øjne og næse og mund lavet på, og det kom på – en stage. Og den stage den kom jo ned i den her, te (dvs. så at) det blev et kvindfolk, og så fik den et høstformet (dvs. -bluse) om, og en flyvehat (dvs. flagrehat, bredskygget høsthat til kvinder) på, og et slør eller noget, hvad vi kunne finde, der ragede godt bagud, og nogen blommer (dvs. blomster), og så skulle den jo med ud med det læs der skulle hente fokken.

Dialekten i denne del af Sønderjylland er stødløs, og har i stedet musikalsk accent, dvs. forskellig tonegang i gamle enstavelses- og ditto tostavelsesord, svarende til forholdene i norsk og svensk, mens vestslesvigsk slutter sig til det øvrige Vestjylland ved at have både rigsdansk og vestjysk stød. Ord som sidste, bedste, stage har derfor accent 2 *ˈsiːsd*, *ˈbæːsd*, *ˈsdɑːχ*, mens *viːə*, *klwə*, *sløjə* har enstavelsesaccent; -ə betegner ikke en trykssvag stavelse, men svarer til -r (som så igen i hvid og klud korresponderer med rigsdansk *ð*). Udlydende -r er bevaret som en tydelig konsonant i vest, men udtales som *ə* eller *a* i øst *blåə* 'blår'.

Fælles for hele Sønderjylland (med undtagelse af Als) er at de gamle diftonger svarende til langt e, ø, og o er forsvundet. I stedet er der udviklet nye stigende diftonger *køjə* 'køre', *gøjə* 'gøre'. I ord som rug er vokalen afrundet til *rau*, og udtales dermed med samme vokal som *lau* 'lag'.

Ligeledes fælles er en tendens til at have en ustemt lyd svarende til skriftens -b og -g. I den nordlige del af Sønderjylland kun i oprindelig udlyd som *gaf* 'gab', *əbaχ* 'bag', *tāχ* 'tog', sydligere også i oprindelig indlyd *grif an* 'gribe an', *se:f* 'sæbe', *æ:fəl* 'æble', *sdəχ* 'stage', *kə:χə* 'kager'.

Det er også fælles for hele området at der skelnes mellem to l-lyde og to n-lyde: *kɑ:t* 'karle', men *kə:l* 'kalde', *kə:n* 'kone', men *kvi:n,fətk* 'kvindfolk'.

Bøjning: Sønderjysk har to køn, fælleskøn og intetkøn som rigsmål, men kønsforskellen markeres ikke ved den bestemte foranstillede artikel *ə na:bo*, *ə sløjə* 'naboen, sløret', men i ubestemt form *en klwə* 'en klud', *ed sløjə* 'et slør' og *de si:sd læs* 'det sidste læs'. I østslavisk bøjes adjektiver også; det hedder altså *en vi:ə klwə* 'en hvid klud', men *ed sød æfəl* 'et sødt æble'.

Ejendomsforhold udtrykkes ofte ved omskrivning med pronomen: *ə mən si hət*, *ə kə:n hi:nə hət* 'mandens/konens hat'. Omskreven genitiv kendes også i Nørrejylland, men fordelingen på sin og hendes er en sønderjysk specialitet, formentlig opstået under indflydelse fra tysk sprogbrug; hvor *sein* kun kan bruges efter hankønsord.

Det kan også tænkes at det er tysk påvirkning der ligger bag, når man foretrækker konstruktionen 'så blev det opsat' frem for 'sat op'.

ØSTJYSK

Det østjyske område er opdelt i en mængde små dialektområder, præget af deres særlige udviklinger. Himmerland og Gylling Næs

har nasalering af vokal og svind af nasal i nd-ordene, Djursland har stød på flertalsendelsen og på typen hjælp, folk, kant, Mols har afrunding af en række vokaler, og skriftsprogets -d har flere forskellige korrespondenser. Der er to køn som i rigsmål.

Tekst fra Øster Velling, Østjylland. Jens Hviid Sørensen, født 1897

'dæn' 'gån' 'a 'wa 'sån-n ti 'ölə 'o'ɔ dæ 'waɪ'əd ən 'gån' te vi 'kjo'ɔ
 mæ logəmæ'bi'lən 'om fra en 'na'bo,go'ɔ ɔ si 'sɔ vil di 'jo' di vil 'jo
 log 'wan'əd 'ā 'næj' fɔ vi tasg jo i 'sæjs 'timə ɔ 'nåwən i 'fæm' 'timə
 ɔ 'sån / ɔ 'sɔ vil di jo 'it – 'dæn' 'gån' te vi kam 'u' vi 'ha' ed paɪ
 'brørn 'hobə ɔ 'dæn' 'gån' te di kam 'u' po 'væj'ən sɔ gig væn'ti'lən
 jo 'lø's / ɔ 'sɔ 'fudəd 'dambən jo 'ɔb 'ɔw'ə / ɔ 'de wə 'hi'əl 'fa.ɪli / fɔ
 'hæjsdæn di wə jo 'tɔvli ɔ dæ ka a 'håw en 'man' vi 'ha' 'jæn' də hi
 sår-n 'sant / han sbran 'en' əpo 'jæn' ā 'hɔb-ɪn ɔ håld 'dæn' i
 'håw-ɪ-t / ɔ dæ traj 'dæn' 'niəsən 'ā hans 'træ,sgåw / fā de wə jo
 ba'sa'ɪ, træ,sgåw / ɔ si 'dæ'ɔ kam 'dæn' jo 'te' ɔ 'træj 'sån-n traj 'ni-
 əsən 'ā næj de 'sgia 'æ' 'nåwən 'ten' mæn 'hæjsdæn 'di blōw sbæn
 'fra' / ɔ 'sɔ mæd vi 'sgob logomæ'bi'ləd dən'i'ə fra 'wå 'go'ɔ ɔ 'de wə
 'hiələ 'væj'ən 'ni'ə a 'lan,væj'ən/

Den gang, jeg var sådan en ti-elleve år – der var det en gang at vi kørte med lokomobilen (som trak tærskéværket) omme fra en nabogård, og se, så ville de jo ikke, de ville jo ikke lukke vandet af, nej, for vi tærskede jo i seks timer og nogen i fem timer og sådan. Og så ville de jo ikke – den gang, da vi kom ud – vi havde et par brune hopper – og den gang, at de kom ud på vejen, så – gik ventilen jo løs, og så futede dampen jo op over (?). Og det var helt farligt. For hestene de var jo tovlige – og der – kan jeg huske en mand – vi havde en der hed Søren Sant. Han sprang ind på en af hopperne og holdt den i hovedet. Og der trådte den næsen af hans træsko. For det var jo basartræsko (dvs. træsko

med læder over vristen). Og se der kom den til at træde, sådan at den trådte næsen af – nej, der skete ikke nogen ting, men hes-tene de blev spændt fra. og så måtte vi skubbe lokomobilet der-ned – fra vores gård, og det var hele vejen ned ad landevejen.

Der er ikke stød på damp, *şant*, nægtelsen *æ'* har til gengæld stød, som må forklares som en udløber af vestjysk stød (som ellers ikke findes på dette sted, hopper har således ikke stød). Der er diftonge-ring; *sgia* 'skete', *dəni'a* 'dernede', *niəsən* 'næsen', *træsgåw* 'træsko', og å er blevet til o *o'i*. I forlyd veksler v med w: *vil* 'ville', *wa* 'var'.

Hopper hedder i flertal *hobə* hvor ə betyder -r. I en del tilfælde er der dannet nye flertalsformer af denne type, fx kæpper, udtalt *kæbə*; formentlig for at opretholde forskellen på ental og flertal, som ellers ville falde sammen når kæppe mister det udlydende -e I bestemt form flertal får vi *həb-in*, hvor det udlydende -e er helt svundet (i modsætning til ømål af samme type).

VESTJYSK

Det vestjyske dialektområde er stort og relativt ensartet. Det om-fatter hele den vestlige del af Jylland og strækker sig mod øst til Lovns bredning, og derfra mod sydøst til Horsens fjord (se kort 7).

Fælles for dette område er den foranstillede artikel og (i største-delen af området) at substantiverne ikke har nogen genusbøjning, men i stedet for en opdeling på 2 køn, der er semantisk bestemt. Den foranstillede bestemte artikel er altid ə, men der henvises til ting der er tællelige med pronominet *den*, og med *det* til utællelige ting, når der er tale om en stofangivelse. Man siger *den jord* når der er tale om jordtilliggende, men *det jord* hvis man fx taler om jor-dens kvalitet.

Et andet fælles vestjysk træk er det vestjyske stød, dvs. stød på oprindelige tostavellesord som hoppe, hatte, stokke *hå'p*, *ha't*,

sdā'k, i det centrale område også på forbindelser af stemt konsonant og klusil i ord som hjælpe, glemte, mærke, og i nedenstående tekst *hæw't* 'hæfte'.

Tekst fra Hvidbjerg, Thy. Christiane Hinge, født 1873.

'sā ə 'ma.ɪk.a.ɪbə 'de 'gjoʊ mi 'fā'ə jo mə ə 'kykə dəm ku han jo
'bā'ðə 'ha.ɪə ə 'plāw: 'mæj mən də 'wa jo 'e sā 'gu'ə 'dæ'ə əm 'höst ā
ky 'ku'ə 'mæ'm fā 'nā'ə de blöw 'wa.ɪm 'sā wił di jo 'be's / ā 'de wə
jo 'e' sā 'sjāw' ā fo 'dæm' 'tel / te 'ræ'ŋ mə ən 'las 'ku'ə / æ ka da
'hāw de pa'si'ə.ɪ di 'kam' 'hjæm' mə ən 'las ā 'sā wa di jo 'e'
komən 'lej'q 'fā.ɪ ə 'da.i anən 'sā to 'de jo i 'hæw't ā dæn 'jæn' 'kow'
kam i 'klæm ā 'dæ'ə 'blöw' jo ən 'fā'lə stā'hæj' / 'sā sku di jo 'te'ā
ha saməlt 'aɪ: ə 'niəq 'ā' ə 'wow'ən enən di ku fo ə 'kow' lösənt/

Så, markarbejdet, det gjorde min far jo med køerne, dem kunne han jo både harve og pløje med; men det var jo ikke så godt der om høst(en) at køre korn med dem, for når det blev varmt, så ville de jo bisse, og det var jo ikke så sjovt at få dem til – til rend med et læs korn. Jeg kan da huske, det passerede, de kom hjem med et læs, og så var de jo ikke kommet lige for dørene, andet end så tog det jo i hæfte (dvs. hang fast), og den ene ko kom i klemme, og der blev jo en farlig ståhej. Så skulle de jo til at have samlet alle negene af vognen, inden de kunne få koen løsnet.

Teksten her er fra den allersydligste spids af Thy, og dialekten stemmer på en lang række områder overens med nordvestjysk syd for Limfjorden, mens den på andre punkter er nordenfjordsk i sit præg.

Til det nordenfjordske hører at *jeg* hedder *æ*, og at *v-* altid udtales som *w*, uanset hvilken vokal der følger efter. Det hedder både *wił* og *wow'n* 'ville, vogn'.

Til det almindelige nordvestjyske hører at der er lukkende diftong og klusilparasit i stedet for stød, ikke blot på ord med høje vokaler som *tij̥k*, *uwkə*, *huwks* 'tid, ud, hus', men også på ord med mellemhøje vokaler *kykə* 'køer'. Afledninger som begynde, forkæle har heller ikke stød som i rigsdansk, det hedder *be'gyn*, *fā'kjælə*.

Jysk, og ikke mindst vestjysk, går også sine egne veje på en lang række grammatiske punkter. Den foranstillede bestemte artikel og den særlige vestjyske genusbrug er allerede omtalt, men dertil kommer at en række ord som fløde, grød, tjære omtales i flertal *dem fløde*, *mange grød* osv.

Pronominet sin har en meget begrænset anvendelse i de fleste jyske dialekter, det hedder *så satte han hans kæp hårdt i æ jord*. Ejendomsforhold udtrykkes i det hele anderledes, idet substantiver ikke bøjes i genitiv, i stedet for at sige *mandens hat* omskrives med et pronomen i genitiv *ə 'man* 'hans 'hat.

Hvad ordforrådet angår er der mange jyske ord der ikke kendes i rigsdansk og/eller i øernes dialekter. Fra det nordvestjyske kan nævnes *sdəw't* 'trillebør', *sals* 'stuehus', *sæ·ɹ* 'sanse'.

De jyske dialekter er de mest moderne af de danske dialekter, således at forstå at de har fjernet sig længst fra det gammeldanske ophav og gennemgået de mest radikale ændringer. Det gælder også vendelbomål. Men samtidig rummer denne dialekt nogle meget konservative træk, fx er opdelingen i tre køn opretholdt, og w- er bevaret foran alle vokaler.

Til de radikale ændringer hører (som i hele Jylland) det totale svind af udlydende vokal, apokopen, klusilparasit for stød *tij̥*, *syj̥*, *sij̥*, *uk* 'ti, sy, se, ud', palatalisering af k foran fortunegevokal *jyəb*, *jæjəɹ* 'købe, kender'. Det sidstnævnte ord viser også et andet karakteristisk vendelbotræk, nemlig svind af nasal i nd-ordene. Til forskel fra nasalsvind i ømålene er der oftest ikke nogen nasal rest

tilbage i form af en nasaleret vokal; tand, tænder, bund hedder *taj*, *tæjʔaɪ*, *buj*. Svind af enhver nasalering fører ikke til at udtalesammenfald, da vokalen har en lidt anden kvalitet i ord med gammel nasal. Der er absolut forskel i udtalen på 'lama' og 'landmand' selv om der ikke udtales noget n i det sidste.

DIALEKTSYNTAKS

De fleste dialekttræk som er omtalt på de foregående sider har med udtalen at gøre. Det er også den lydige side der (ved siden af ordforrådet) er bedst beskrevet, og det er også på udtaleområdet der er den største lokale variation.

Der er også en række syntaktiske karakteristika der tiltrækker sig opmærksomhed. Inden man udråber et eller andet syntaktisk træk til at være karakteristisk for lige netop denne bestemte egn, skal man dog huske på at det som regnes for almindelig rigsdansk syntaks, ofte kun er almindeligt i skriftsproget. Rigsdansktalende har også ofte en anden og mere "ukorrekt" måde at føje ordene sammen på i deres talesprog; det er fx almindeligt at bruge hovedsætningsordstilling i visse typer ledsætninger: Hun sagde at hun kunne ikke komme før klokken syv i stedet for den "korrekte" ordstilling: Hun sagde at hun ikke kunne komme før klokken syv. Hovedsætningsordstillingen er i flere typer sætninger den altdominerende i de traditionelle dialekter, især i den vestlige del af landet, ja i relativsætninger er der kun fundet eksempler på denne ordstilling vest for Storebælt:

"og så skulle a jo passe på de her børn de kom itte til skade derude ved det" (Vejrum Vestjylland), "han var af det slags at han kunne itte være i sengen om morgenen" (Gudbjerg, Fyn), "og så blev hun jo sådan lidt studs at hun måtte ikke gå til kirke" (Holtug, Sjælland), og i relativsætninger: "der kan være nogen der kan itte tåle det" (Lild, Nordjylland), "så tog a jo det her kylling at der

kunne ikke følge med” (Gylling, Østjylland) “der var nogen der var ikke så store” (Husby, Vestfyn).

Men ‘ikke’ kan også placeres andre steder i sætningen. I sjællandsk har man en særlig forkærlighed for at rykke det frem: “vi skal passe på ikke der bliver hul i skindet” (Udby), men det er også dokumenteret fra mange andre dialekter fx Lolland: “husk endelig at trække for det og det vindue sådan så inne lyset det skinner ind” (Landet). Fremrykning af nægtelsen er langt hyppigere på Sjælland end i resten af dialektområdet, men forskellen er rent kvantitativ. Der gælder ikke særlige regler for sjællandsk.

I de traditionelle dialekter kan relativsætninger optræde uden relativpartikel i flere sammenhænge end ellers i dansk, og det samme gælder tidsbisætninger, der kan optræde uden tidskonjunktion i større omfang end vanligt. Det kan hedde: Klokken var to jeg kom hjem.

Det er ikke gjort med at dialekterne ofte udlader den indledende relativpartikel eller konjunktion, der er også meget stor forskel på hvilke partikler der anvendes i de forskellige dialekter, men fælles for dialekterne er at der er et mindre antal i brug, og hver enkelt partikel har flere funktioner end i rigsdansk. I bornholmsk og øsmål foretrækkes *at*, i jysk *te*, men i begge tilfælde anvendes den foretrukne partikel i betydelig flere sammenhænge og med betydeligt større betydningsområde end oprindeligt. Både *ɔ* i øsmål og jysk *te* kan bruges både som relativpartikel og i sætninger med *at* i rigsdansk: er der et *ɔ* vil hjælpe mig (Fyn), mor hun spandt jo så æ garn, te der skulle slås på æ væv; jeg kan huske det som det var i dag, te han gik hen til min mor (begge fra Vestjylland).

Ordforrådet er det vanskeligt at sige noget sammenfattende om. Det er behandlet i en række ordbøger. I en del tilfælde har en ældre betydning overlevet i (nogle af) dialekterne, mens den er forsvun-

det ud af rigsdansk, fx sønderjysk og ærøsk *ble* i betydningen 'lagen', brugen af *temmelig* som adjektiv i betydningen 'temmelig stor' på Bornholm og spredt andre steder.

De gamle ord og betydninger må ikke forlede os til at tro at dialekternes ordforråd har været uforanderligt gennem århundreder. Som nævnt under omtalen af enkelt-dialekter kan man også finde både franske, slaviske og især tyske låneord som ikke kendes fra rigsdansk. De viser at dialekterne, eller rettere de dialekttalende, ikke har levet i reservater, men har haft kontakt med omverdenen. De dialekter som dialektologerne har beskrevet adskiller sig fra hinanden og fra rigsdansk både mht udtale, grammatik og ordforråd. De er udtryk for et Danmark med langt større lokale forskelle end i dag, i arbejdsrutiner, byggeskik, klædedragt – og på mange andre felter. I takt med at alle disse forskelle forsvinder, svinder også de sproglige forskelle ind, og efter 1950 accelererer denne udvikling, så de helt lokale talesprog i dag er ved helt at forsvinde. Denne proces beskrives i sociolingvistikken.

INGE LISE PEDERSEN F 1939, LEKTOR VED INSTITUT FOR DANSK DIALEKTFORSKNING, DELTIDSPROFESSOR VED UNIVERSITETET I TROMSØ. HAR MEDVIRKET VED ØMÅLSORDBOGEN OG SKREVET EN LANG RÆKKE ARTIKLER OM DANSKE DIALEKTER, DANSK TALESPROGSVARIATION OG TALESPROGETS SPROGHISTORIE. SAMMEN MED FRANS GREGERSEN LEDER AF PROJEKT BYSOCIOLINGVISTIK OM MODERNE KØBENHAVNSK, DELTAGER I NETVÆRK OM DIALEKTKONVERGENS I EUROPA OG HAR SKREVET AFSNIT TIL DANSK SPROGLÆRE OG TIL HÅNDBOG I DE NORDISKE SPROGS HISTORIE (UNDER UDGIVELSE).

KORT TEGNET AF ANETTE JENSEN